

XVIII. Yüzyıl Konya Mahkeme Kararlarında Kadınların Erkekler Karşısındaki Konumu¹

The Position of Women Against Men in Konya Court Decisions in The XVIII. Century

Hayri Erten²

Özet

Bir toplumun geçmişini göz ardı ederek geleceğe ümitle bakması mümkün değildir. Toplumların kendilerini anlamlandırabilmelerinde ve sosyal sorunlarını çözümlenebilmelerinde tarihin önemli bir yeri vardır. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de haksızlığa ve şiddete maruz kalan kadınların durumu günümüz dünyasında önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda özellikle kadın hakları açısından sürekli eleştirilen Osmanlı toplumunun yapısı içinde haksızlığa ve şiddete maruz kalan kadınların hiçbir şey yapamadıkları, onları koruyan herhangi bir müessesenin bulunmadığı şeklindeki kanaatler oldukça fazladır. Oysa bu kanaatlerin tarihsel ve birincil kaynaklardan bilimsel yaklaşımlarla araştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda yapılacak araştırmalar özelde Konya halkının, genelde milletimizin gerçekçi şekilde algılanmasına ve değerlendirilmesine katkı sağlayacak, konuyla ilgili isabetli çözümler yapılmasına ve önemli adımlar atılmasına yardımcı olacak niteliktedir. Bu bakımdan araştırmada geçmişle alâkalı olarak birincil elden veri sunan şer'iyce sicillerinden istifade edilerek XVIII. yüzyılda Konya'da kadınların durumları incelenecektir.

Araştırma, özellikle modernleşmenin eşiği olarak da ifade edilen Batılılaşmanın başlangıç çizgisini oluşturan Tanzimat öncesi XVII ve XVIII. yüzyıllarda Konya'da kadınların kocalarına karşı ekonomik ilişkiler açısından durumları, gelir seviyeleri, erkeklerin ne oranda tek eşle veya birden fazla kadınla evlilik yaptıkları, kocaları ikamet yerlerinden uzaklara gittiğinde kadınlarınne yaptıkları, evlilik yaparken kadınların rızalarının alınıp alınmadığı, kadınların kocalarından boşanıp boşanmadıkları, na-

1 Bu çalışma 7 Mart 2017 tarihinde "III. Uluslararası Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Kadın ve Aile" kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü Öğretim Üyesi, Dekan Yardımcısı. orcid.org/0000-0002-8903-6864

faka durumları, mehirlerini kocalarından alıp alamadıkları ve en önemlisi de sınırını aşan kocalarına karşı kadınların kendilerini ve haklarını savunup savunmadıkları gibi hususlar ele alınacaktır. Bu araştırmada neredeyse dört asır önce Anadolu'nun ortasında yer alan Konya'da kadınların kocalarına karşı mahkemeleri adeta bir sığınak evi gibi nasıl kullandıkları ve bunun toplumsal sistemin devamı ve bütünlüğü için ne gibi bir fonksiyon içerdiğine değinilecektir. Böylece bildirinin günümüz sorunlarına bir nebze olsun ışık tutacağı ve bilim dünyasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadınlar, Statü, Erkekler, Anadolu, Konya

Abstract

It is not possible for a society to look at the future with hope by ignoring its own past. In order to make meaning and to resolve social problems in society, history plays an important role. In the case of world and our country, the situation of women who are exposed to injustice and violence remains as an important problem in today's world. In this context, extensive number of common beliefs exists especially about the structure of the Ottoman society which is constantly criticized in terms of women's rights. It is assumed that women who were faced with injustice and violence could not do anything and the society lacked any strong institution protecting their rights. In fact, these beliefs need to be investigated from historical and primary sources through scientific approaches. The research to be done in this context will contribute to accurate perception and evaluation of Turkish society, particularly people of Konya and will guide us in taking important measures to find better solutions for the future. In this respect, the subject of our paper will evaluate the findings based on court records (şer'iyye sicilleri) which reveal insights about the past as a primary source.

In the paper, especially before the Tanzimat, which constitutes the starting line of westernization and the threshold of modernization in the XVII and XVIII century in Konya, the situation of women in terms of their economic relations with their husbands, income levels, at what level men are married with a single partner or more than one partner, what women have done when their husbands went far away from their place of residence, the issue of whether or not a woman consents for marriage, the issue of whether or not women can divorce their husbands, the issue of alimony, the issue of whether or not they can receive their bride wealth from their husbands and most importantly, the issue of whether or not women can defend themselves and their rights against their husbands crossing the line will be evaluated. In the paper, we will discuss how women have utilized courts as a shelter against their husbands and make inferences about how this contains functions for endurance and integrity of the social system almost four centuries ago in Konya which is located in the middle of Anatolia. Thus, we hope that our paper will shed some light on our current problems and contribute to science world.

Keywords: Women Status, Men, Anatolia, Konya

Giriş

Kadınların sosyal yaşamdaki durumu, içinde yaşadıkları toplumlar ve onların kültürlerine göre farklılıklar göstermiştir. İnsanların diğer insanlarla ilişkileri ve etkileşimlerinin ilk teması ve basamağında bireylerin üzerlerinde taşıdıkları biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik, dinsel ve kültürel vasıfları etkisini göstermektedir. Belirtmek gerekir ki, kadın ve erkek bireylerin değerleri ve onlarla ilgili insanların algıları bu bahsettiğimiz hususlarda toplumsal yapı ve kültürün hazır sunduğu şekilde belirmektedir. Bu açıdan bakıldığında tarihsel sürecin pek çoğunda kadınların erkeklere karşı konumlarının genelde iyi olduğunu söylemek güç görünmektedir. Kadınlara mülkiyet edinme, ticaret yapma, evlenirken rızalarının sorulması, boşanabilme, kendilerine karşı güç kullanımı veya haksızlıklar yapıldığında haklarını savunma hakkı gibi konularda Batı dünyası en çok son iki yüzyılda gelişme sağlamıştır. Doğu dünyasında ise İslâm'ın VII. asırda doğmasıyla zihinsel ve düşünsel (doktrin yani teorik olarak inanç bağlamında) ciddi bir değişim yaşanmış, ilk dönemde dikkate değer görünürükte sosyal alanda pratiği de gerçekleştirilmiştir.

Batı medeniyeti modernleşme anlayışını tüm dünya toplumlarına örnek olarak dayatmaya başlayınca Doğu medeniyetinde var olan her durum negatif olarak anlatılmaya başlanmıştır. Gelişmişlik hep “bir öncekine göre daha iyi” mantığı içerdiğinden evrimci ve lineer temeli içeren Batı modernleşmesi Doğu medeniyetinin her neyi var ise “geridir ve kötüdür” gibi bir algıya yol açmıştır. Bu algı ile müslüman kültüründe kadının erkek karşısındaki konumu değerlendirilmiştir.

Batı medeniyetinin gelişimi önünde büyük ölçüde kilisenin engel görülmesinden -ki kilise bilimsel gelişmelere ve akla karşı katı tavır takınmıştır- aynı şekilde müslüman toplumlarında da her gelişmeye İslâm dininin engel teşkil ettiği düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu bakış açısı kadın konusu için de geçerli görülmüştür. Toplumların asırlardır beraberlerinde getirdikleri yaşam tarzları; kültürleri, gelenekleri, örfleri, âdetleri, inançları, toplumsal şartları vs. hiçe sayılmış, kadının erkek karşısındaki durumu sadece sosyal bilimlerin bakışına aykırı olarak tek bir sebebe -dine indirgenmiştir ki bu sebep de doğru anlaşılmamış, İslâm'ı tam kavramayan ve anlamayan subjektif bir tavırla değerlendirilmiştir. Bu çalışma, müslümanların tarihinde önemli bir kesiti teşkil eden Osmanlı coğrafyasının tam ortası hatta medeniyetinin mayası diyebileceğimiz Orta Anadolu'da bulunan, Anadolu Selçuklularına başkentlik eden Konyada Batılılaşmanın şiddetle hissedilmesinden önce XVIII. yüzyılda kadınların erkeklere karşı konumunu birincil kaynak niteliği taşıyan mahkeme kayıtlarına göre gözlemlemektedir.

Acaba kadınlar söz konusu dönemde kendilerini döven erkekler karşısında ne yapmışlardır? Erkekler eşlerine karşı hukukî haksızlıklar yaptıklarında kadınlar haklarını almak için nasıl davranmışlardır? Kadınlar evlenirken onların rızalarına müracaat edilmiş midir? Kadınlar mutsuz olduklarında veya kocalarıyla geçinemediklerinde

boşanabilmişler midir? Kadınlar mülk edinebilmiş ve ticaret yapabilmişler midir? Kadınlar en yüksek gelir grubunda yer alabilmişler midir? Bütün bu konular hâlâ günümüzde tartışılmakta ve yanlış kanaatler ileri sürülmektedir. Tebliğ belirtilen bu hususları bilimsel bir bakışla Konya'da XVIII. yüzyıl mahkeme kayıtları verilerinden hareketle istatistik yüzde dağılımı ve frekanslar yardımıyla ele almaktadır.

Haksızlık Yapan (Haddini Aşan) Erkeklere Karşı Kadınların Durumu

Toplum ve aile içinde her üyenin bir konumu, ona uygun rolleri ve statüsü bulunmaktadır. Üyeler, belirli statülerine göre kendilerinden beklenen rolleri yerine getiren sosyal mahiyetli aktörlerdir. Erkek veya kadın sosyal statülerinin ve rollerinin kendilerine verdiği hukukî haklarının dışına çıktıklarında cezai müeyyide ile karşılaşır. Öncelikle kadınların bu husustaki durumlarına ve aile içinde hassaten de kocalara karşı konumlarına bakmak gerekir. Bunu en iyi ortaya koyacak olan olgu ise kocası tarafından dövülen, kadın yetkisi ve sorumluluğunda olan hususlarda kendisine sormadan tasarrufta bulunan kocaların ne tür müeyyidelerle karşılaştıklarıdır.

Her aile üyesinin ailedeki fonksiyonunu düzenli olarak yerine getirebilmesi, ailenin devamı, korunması ve üyelerinin gözetilmesi için gerekli olan yöneticilik rolünün, keyfî şekilde kullanılmasına İslâm dininde izin verilmemiştir (Kur'ân-ı Kerim, 2/228). Kocanın yöneticiliği, "liderin bütünleştirici" ve "koordine etme" işlevi olarak algılanabilir (Dönmezer, 1990, s.195). İslâm dininde koca ile eş, birlikte değerlendirilmekle birlikte (Gökalp, 1992, s.1082) ayrı şahsiyetler olup her birinin hak ve sorumlulukları da belirlenmiştir. Kocanın yönetici vasfı, İslâm ahkâm ve ahlâkına uygun olduğu sürece mümkün olup, zulüm ve haksızlık durumunda ise yargıya erkek ya da kadın olsun başvuru hakkı vardır.

XVIII. yüzyıl Konya mahkeme kayıtları üzerinde yapmış olduğumuz gözlemlerimizde, kadınların kocalarını, kendilerine bir haksızlık yaptıklarında veya şiddet uyguladıklarında dava ettiklerini tespit ettik. Örneğin hicrî 1116 (m.1704) yılında Konya'nın Çinioğlu mahallesinde eşini yemek pişirirken, "odunu çok kullandın" diye döven koca, karısı tarafından dava edilmiş ve tâzir cezasıyla karşı karşıya kalmıştır (Konya Şer'iyye Sicili, 41, s. 70/3).

Bir başka olay hicrî 1122 (m. 1710) tarihinde Konya'nın Muin mahallesinde vuku bulmuştur. Rahime isimli bir kadın, kocası Veli'yi şu şekilde mahkemeye şikâyet etmiş ve cezaya çarptırmıştır: "Kocam duha vaktinde benim başım ve koluma vesâir azama hatab (odun) ile darbidüp, cemi azam gök bere olmuştur. Sual olunup takrir ve tahrir olunmak matlubumdur." Mahkemede koca, "iki değnek vurdum" diye itiraf edince mahkeme kocayı tâzirlle cezalandırmıştır (K.Ş.S. 44, s. 229/1). Dayak nedeniyle altı kadın daha kocasını mahkemeye vermiştir (K.Ş.S. 44, s. 100/2, 175/1; 52, s. 184/2; 54, s. 278/4; 48, s. 117/2, s. 118/4).

Yine hicrî 1128'de (m. 1716) Konya'nın Sedirler mahallesinde ikamet eden Fatma

isimli kadının eşini dava gerekçesi çok daha ilginçtir. Adı geçen kadın, bu tarihte aynı yatakta yatarken saçının kesildiğini ve bunu kocasının yapmış olabileceğini iddia ederek kocasını dava etmiştir (K.Ş.S. 47, s. 48/4).

Hicrî 1154'te (m. 1741) Konya'nın Pürçekli mahallesinde Kezban isimli bir kadın, mahkemeye başvurarak kocasının "eğer seni döversem üç talakla boş ol" dediğini belirtmiş, bunu ispat etmiş ve kocasından ayrılmıştır (K.Ş.S. 55, s. 163/2). Aynı şekilde hicrî 1141'de (m. 1728) Dört Vukıyye mahallesinde oturan Marziye isimli kadın da kocasından boşanmıştır (K.Ş.S. 51, s. 207/3). Dayak nedeniyle geçimsizlikleri artan çift, mahkemede karşılıklı anlaşma/muhâlaa ile evliliklerine son verilmiştir (K.Ş.S. 48, s. 118/4).

Hoca Habib mahallesinde oturan Havva isminde bir kadın, hicrî 1125 (m. 1713) yılında, evlenmeden önce, aile hayatını sürdüreceği evi ve mahalleyi tespit etmiş, ancak evlendikten sonra kocası başka bir mahalleye gitme teşebbüsünde bulununca kocasını dava etmiş, buna karşılık mahkeme kadın lehine karar vermiştir (K.Ş.S. 46, s. 32/3).

Başka bir olay da çoğu zaman sarhoş olan, bu halde iken kendisini döven ve çeşitli eziyetler eden kocayı, karısı, mahkemeye gereğinin yapılması için şikâyet etmiştir. Kadının mahkemeye başvurusu şu şekildedir: ".....Ekseri eyyamda şürbihamri düpsekeranen üzerime gelip darb ve enva-i cûr ve eziyet etmekten hali değildir. Sual olunup mucibi şeriyyesi icrâ olunması matlubumdur" (K.Ş.S. 39, s. 108/2). Mahkeme bunun üzerine kocanın kontrol altına alınmasına karar vermiştir.

Araştırmalar, XVII. Yüzyılda kadınların Osmanlı mahkemelerini erkeklere karşı önemli ölçüde kullanabildiklerini ortaya koymaktadır. Tablo 1'e göre XVIII. yüzyılda ilk elli yıllık süreçte Konya mahkemesindeki aile ile alakalı davaların % 34,9'u kadınlara, % 65,1'i ise erkeklere ait davalardır. Konya kadınlarının, haklarını korumak için mahkemeleri XVII. yüzyıldaki Kayseri kadınlarından (% 17 oranında) daha fazla kullandıkları anlaşılmaktadır (Jennings, 1965, s. 60).

Tablo 1: Kadın ve Erkeklerin XVIII. Yüzyılda İlk 50 Yıllık Süreçte Konya Mahkemesindeki Dava Dağılımları

CİNSİYET	Sayı	%
Kadın	944	34,9
Erkek	1761	65,1
Toplam	2705	100

Söz konusu dönemdeki dava sahiplerini yerleşim yerlerine göre gözlemlediğimizde Tablo 2'de görüleceği üzere şu neticelere ulaşılmıştır. Şehirli dava sahiplerinin % 35,8'i kadın, % 64,2'si erkek iken, köylü dava sahiplerinin % 26,9'u kadın, % 73,1'i erkektir.

Tablo 2'ye göre şehirli kadınların, köylü kadınlardan daha fazla oranla haklarını aramak için mahkemeyi kullandıkları görülmektedir. Bu durum, şehirli kadınların aile içindeki statüleri konusunda daha bilinçli oldukları veya mahkemelere daha kolay ulaşabilmeleriyle açıklanabilir. Gerek şehirli erkekler, gerekse köylü erkekler kadınlardan daha fazla oranda mahkeme davalarında yer almışlarsa da kadınların oranı azımsanamayacak derecededir.

Tablo 2: Yerleşim Birimlerine Göre Dava Sahiplerinin Cinsiyetleri

CİNSİYET	YERLEŞİM BİRİMLERİ			
	Şehirli sayısı	%	Köylü sayısı	%
Kadınlar	871	35,8	73	26,9
Erkekler	1563	64,2	198	73,1
Toplam	2434	100	271	100

Evlilikte Kadınların Rızalarına Müracaat Durumu

Osmanlı kadını ile ilgili yaygın kanaatler, evlenirken kadınların ne düşündüklerine ve gönüllerinin olup olmadığına genelde müracaat edilmediği şeklindedir. Batı edebiyatı ürünü olan ve Batı'dan etkilenilerek yazılan romanlarda kadınların hiç istemedikleri kimselerle, hatta oldukça küçük yaşta evlendirildikleri işlenmiştir. XX. asırdan sonra yazılan tarih kitapları veya ders kitaplarında da benzeri bir kadın profili çizilmiştir.

Oysa aşağıdaki örneklerde kadınların istemedikleri erkeklerle evlendirilmediklerine dair örnekler yer almaktadır. Örneğin nişanlı olduğu sırada nişanlısının haberi yok iken bir başka erkek ile hızlı bir şekilde evlenen kadın dava edildiğinde mahkeme davanın reddine karar vermiştir. Hicri 1136 (m.1724) yılında Sahip Ata mahallesinde oturan ilk nişanlı Süleyman isimli kişi, mahkemeye gelerek yedi aydır nişanlısı olan ve aralarında nikâh vaki olmayan Aişe isimli kadını “bir gün önce benim haberim yokken adı geçen Hüseyin kendine akdi nikâh itmekle bana külli ğadr (vefasızlık) eylemiştir, sual olunup takrir ve tahriri ve mucibi şer’iyyesi icra olunması matlubum (isteğim) dur” diyerek dava etmek istemiş, ancak mahkeme davanın şer’an sahih (geçerli) olmadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir (K.Ş.S. 49, s. 71/4).

Hicri 1130 (m. 1718) yılında Hoca Cihan mahallesinde meskun olan Mustafa ismindeki kişi ise mahkemeye müracaat ederek bir sene önce nişanlandıkları halde; nikâhlanmaktan kaçınan kadını dava etmiştir. Ancak “katiyen nikâha rızam yoktur ve faili muhtareyem (filimde seçme özgürlüğüne sahibim) dilediğimle tezviç (evlenirim) iderim” diyen kadının cevabı üzerine mahkeme erkeğin davasını reddetmiştir (K.Ş.S. 48, s. 84/2).

Tablo 3: Nişandan Ayrılma

Nişandan Ayrılan Taraf ve Cinsiyetleri	Sayı	%
Nişanlısı ile evlenmek istemeyen ve nişanı bozarak bunu mahkemeye kaydettiren kadınlar	15	10.49
Nişanlısı dışında bir başkası ile evlenmek isteyen ve istediği kişi ile evlenmeye mahkemeden izin alan kadınlar	43	30.07
Nişanlı erkeğin, kendisi ile evlenmekten kaçındığı için kadını dava etmesine rağmen, mahkemenin lehine karar verdiği kadınlar	55	38.46
Nişanlısı ile evlenmek istemediği için veya kadın uzun süre nikâha yanaşmadığı için nişanlısından ayrılmak üzere dava açan erkekler	30	20.98
Toplam	143	100

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da 2705 dava içerisinde 143'ü yani % 5,3'ü nişandan ayrılma ile ilgili davalardır. Sadece nişandan ayrılma ile alakalı davaların % 10,49'unu nişanlısı ile evlenmek istemeyen ve nişanını bozarak bunu mahkemeye tescil (kayıt) ettiren kadınlar, % 30,07'sini daha önce nişanlı olduğu halde, nişanlısı dışında bir başkasıyla evlenmek isteyen ve istediği erkek ile evlenmeye izin alan kadınlar ve % 38,46'sını nişanlı erkeğin, kendisi ile evlenmekten kaçındığı için kadını dava etmesine rağmen mahkemelerin lehine karar verdiği kadınlar oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle bu davaların % 79,02'si, kadınların evlenmeyi istemedikleri ve nişanlılarından ayrıldıkları davalardan oluşmaktadır.

Rızasız evlendirildikleri için mahkemeye dava açan kadınlar da kayıtlarda yer almaktadır. Aşağındaki örneklerde görüleceği üzere, mahkeme kararları evliliğini geçersiz saydırmak isteyenlerin lehine sonuçlanmıştır. Örneğin Sahra nahiyesinin Karahüyük köyünde yaşayan Aişe ismindeki erđin kız, söz konusu dönemde, kendi rızası olmadan evlilik akdi gerçeleştirildiği için mahkemeye müracaat ederek nikâhı geçersiz olarak tespit ettirmiş ve istediği ile evlenme izni almıştır (K.ř.S., 40, s. 133/2). Bir başka olayda, bir erkek Hatunsaray köyünde ikamet eden ve buluğa ermiş olan Aişe ismindeki kişiyi, evlendirildikleri iddiasıyla aynı tarihi periyotta dava etmiş, nikâh akdini ispat edememiş ve kızın rızası olmadığı için erkeğin davası reddedilmiştir (K.ř.S., 40, s. 190/2).

Hicri 1136'da (m. 1724) Karakayış mahallesinde oturan şerife Kezban isimli rüştüne kavuşmuş genç, Seyyid Ali isimli erkekle vekaleti ve haberi olmadan yapılmış olan nikâh akdinin iptali için mahkemeye dava açmış, erkek de hadiseyi kabul etmiş ve evlilik geçersiz sayılmıştır (K.ř.S., 49, s. 200/2). Benzer şekilde Konya'nın Karkın köyünde hicri 1128'de (m. 1716) rızasız olduğu halde evlendirilmek istenen kadın mahkemeye dava açarak Mustafa Baş isimli erkeği kendisi ile evlenmekten men ettirmiştir (K.ř.S., 47, s. 155/3).

Kadınların istemedikleri halde velileri tarafından zorla evlendirilip-evlendirileme-

diklerini ya da kızların arzu ettikleri erkekle evlenip-evlenemediklerini anlamak için; ayrıca konuya hukukun ve mahkemelerdeki uygulamaların nasıl baktığını öğrenmek için şu örnek ilginçtir. Hicrî 1125'te (m. 1713) Medrese mahallesinde oturan Emine isimli on iki yaşına girmiş bir kızın babası, istemediği erkekle izinsiz evlendiği için kızını dava etmiş, mahkeme de kızın bu yaşta buluşa erdiğini ve kızın kendi rızasıyla evlilik yaptığını tespit ettiğinden babasını müdahaleden men etmiştir (K.Ş.S., 46, s. 140/1). Söz konusu dönemde, bir başka olayda Konya mahkemesi rızasız bir şekilde kendisini evlendirmek isteyen babaya karşı genç ve hıristiyan bir kıza sığınak olmuş, hicrî 1114 (m. 1702) yılında kızın istediği erkekle nikâhını akdetmiştir (K.Ş.S., 40, s. 75/5).

XVIII. yüzyılın ilk elli yılında Konya mahkeme kayıtlarında çok (10-15 adet kadar) az sayıda küçük yaştaki evlilik akitlerinin iptali davalarında, evliliğin buluş çağına kadar askıya alındığı gözlemlenmiştir.

Hicrî 1114'te (m. 1702) Konya'nın Çıralı Mescit mahallesinde oturan Safiye isimli kızı küçük iken amcası, Detse köyünde ikamet eden kendisinin küçük oğluna nikâhlanmış; fakat kız ergenlik yaşına girer girmez itiraz etmiş ve nikâhı feshettiğini açıklayarak, mahkemeye şahitler huzurunda tescil ettirmiş ve mahkeme nikâhı iptal etmiştir (K.Ş.S., 40, s. 153/2). Benzer şekilde Şükran mahallesinde yaşayan ve annesi tarafından küçük yaşta nikâhı yapılan Emine isimli kız, hicrî 1115'te (m. 1703) mahkemeye dava açarak, akıl-baliğ değilken nikâhlandığını, akıl-baliğ olduğunda ise, nikâhı istemeyip iptal ettiğini beyan ederek mahkemeden evliliğinin iptalini istemiş, mahkeme de evliliği iptal etmiştir (K.Ş.S., 40, s. 204/2).

Söz konusu dönemde Konya'da küçük yaşta olduğu halde; velileri tarafından yapılan nikâh akitlerinin iptali istenen dava sayısı sekizdir (Önceki örneklere ilâveten K.Ş.S., 39, s. 31/3, 42, s. 13/3, 67/2, 52, s. 157/3; 48, s. 18/5). Görüldüğü üzere XVIII. Yüzyılda mahkemece yani devletçe Konya'da kızların evlenirlerken rızalarının alınmasına dikkat edildiği veya zorla evlendirilmelerine müsaade edilmediği anlaşılmaktadır.

Erkeklerin Birden Fazla Kadınla Evlenme Durumları

Çok kadınla evlilik/polijini, sadece İslâm toplumlarına has bir özellik değildir. İslamiyet'ten önce Türklerde kocanın genellikle tek kadınla evli olduğu (monogami) bildirilmekle birlikte; ilk hanımın rızası ve çocuğu olmaması halinde veya zengin olanların, ikinci bir hanımla da evlendikleri ifade edilmiştir (Güler, 1992, s.72).

Polijini evlilik şeklinin sadece dinî olmaktan öte, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle de polijini evlilik biçimini yasaklayıcı ne kadar ağır müeyyideler konulsa da, sosyal sistem içerisinde farklı yansımalarla yer almıştır (Cin, 1988, s.341). Osmanlı toplumunda polijiniyi yasaklayan herhangi bir müeyyide olmamasına rağmen, oranı yüksek değildir. Burada aranacak olan Osmanlı toplumundaki polijinin şiddetinin ne olduğudur.

Tablo 4: XVIII. Yüzyılın İlk Elli Yılında Konya Mahkeme Kayıtlarına Göre Erkeklerin Eş Sayıları

Erkeklerin Eş Durumu	Sayı	%
Bir kadınla evli olan erkekler	1197	87.6
İki kadınla evli olan erkekler	150	11
Üç kadınla evli olan erkekler	17	1.2
Dört kadınla evli olan erkekler	3	0.2
Toplam	1367	100

Tablo 4, evli erkeklerin % 12,4'ünün birden fazla kadınla evli olması, söz konusu dönemde yaygın evlilik şeklinin % 87,6 nispetiyle monogami evlilik şekli olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Erkeklerin Eş Sayılarının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

ERKEKLERİN EŞ DURUMLARI	MESLEK GRUPLARI					
	Askerler (Yöneticiler) in Say. Ve % 'si	Esnaf ların Say. Ve % 'si	Din Adamlarının Say. Ve % 'si	Memurların Say. Ve % 'si	Mesleği Bilinmeyenlerin Say. Ve % 'si	Genel Say. Ve %
1 Kdn. Evl. Erk.	38	55	13	11	1080	1197
	3.2	4.6	1.1	0.9	90.2	87.6
2 Kdn. Evl. Erk.	11	12	5	1	121	150
	7.3	8	3.3	0.7	80.7	11
3 Kdn. Evl. Erk.	-	-	-	-	20	20
					100	1.5

Tablo 5'e göre iki kadınla evlenen erkeklerin %7,3'ünü askerler/yöneticiler, %8'ini esnaf lar, %3,3'ünü din adamları, %0.7'sini memurlar ve %80,7'sini de meslek grubu bilinmeyenler oluşturmaktadır. Üç hanımla evli erkeklerin (20 erkek) hangi mesleğe mensup oldukları belli değildir. Görüldüğü üzere iki hanımla evli erkekler arasında esnaf lar ve askerlerin oranı, din adamlarının ve memurların oranından yüksektir. Bu bağlamda tablo 8, halka dinî açıdan örnek olmaya çalışan ve dini öğretme işlerinde bulunan kimselerin önemli bir kısmının birden fazla kadınla evlenme gereği duymadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6: Erkeklerin Eş Sayılarının Çocuk Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

ERKEKLERİN EŞ DURUMU	ÇOCUKLARIN CİNSİYETİ								TOPLAM	
	Sadece Kız Çocuğu Oln. Say.	% 'si	Sadece Erk. Çocuğu Oln. Say.	% 'si	Hem Kız Hem Erk. Çocuğu Oln. Say.	% 'si	Çocuklarının Cinsiyeti Bilinmeyenler	% 'si	Sayı	% 'si
1 Kdn.Evl.Erk.	259	21.6	157	13.1	655	54.7	126	10.5	1197	100
2 Kdn.Evl.Erk.	34	22.7	21	14	75	50	20	13.3	150	100
3 Kdn.Evl.Erk.	4	20	3	15	11	55	2	10	20	100

Tablo 6'ya bakıldığında sadece kız çocuğu olan erkeklerin, sadece erkek çocuğu olanlara göre iki ve üç kadınla evli olanlar kategorisinde daha yüksek oranda yer aldıkları görülmektedir. Erkek çocuğunun neslin devamını sağladığına dair yaygın inancın bu çeşitliliğe etki ettiği düşünülebilir. Öte yandan erkek çocuğu iş gücü olarak görüldüğü gibi kız çocukları da iş gücü olarak görülebilir. Ayrıca fazla çocuğa sahip olmak demek; fazla iş gücü temin etmek anlamına gelebilir. Özellikle kas gücünün önemli olduğu, tarıma dayalı toplumlarda; erkek çocuk toplumsal güvence olarak görülmektedir (Sayın, 1990, s.119). Bu anlayış da birden fazla kadınla evliliğin sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir. Yaptığımız incelemede köylü erkeklerin şehirliler erkeklerle göre % 2 daha yüksek oranda birden fazla kadınla evlilik yaptıkları anlaşılmıştır. Görüleceği üzere, erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerinde din faktörü dışında başka pek çok sosyal faktörün etkili olduğu gözlenmektedir.

Kadınların Erkekler Karşısındaki Ekonomik Konumu

Kadınların, kocalarına paralarını borç olarak vermeleri, verdikleri borçları ve mehirlerini almak için kocalarını dava etmeleri, birbirlerine mallarını satmaları ve bu satışları mahkemeye kaydettirmeleri, onların ekonomik bakımdan kocalarından ne kadar bağımsız olduklarını ortaya koyma yönünden önemlidir. Tablo 7, söz konusu dönemde karı ile koca arasındaki bu ekonomik ilişkilere Konya mahkeme kayıtlarına göre kategorik şekilde işaret etmektedir.

Tablo 7: Eşler Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Karı-Koca Arasındaki Ekonomik İlişkiler	Sayı	%	Genel S.	Genel %
Kadın kocasından mülk satın almış	24	26,7	24	0,9
Koca karısından mülk satın almış	10	11,1	10	0,4
Karı, kocasına verdiği borcunu dava ederek kocasından veya terekesinden almış	8	8,9	8	0,3
Karı mehrini dava ederek kocasından veya terekesinden almış	48	53,3	48	1,8
Bilinmeyenler	-	-	2615	96,7
TOPLAM	90	100	2705	100

Tablo 7 XVIII. yüzyılın ilk elli yılında Konya'da eşler arasında mal ve mülkiyet ayırımının bulunduğunu söylememize imkân vermektedir. Eşler; özellikle de kadınlar aralarındaki alış-verişi hukuk vasıtasıyla ailenin diğer üyelerine karşı koruma altına almışlardır. Mahkeme kayıtlarından, kadınların aile üyelerinden bağımsız bir şekilde, sahip oldukları evlerini, bağlarını ve dükkânlarını aile üyeleri haricindeki kimsele re satabildikleri anlaşılmaktadır.

Kadınların sattıkları mülkler arasında en dikkati çeken sahip oldukları ticarethanelerdir. Kayıtlardan hicrî 1152'de (m. 1739) Seb'han mahallesinde ikamet eden Aişe'nin bir aktar dükkânını 80 kuruşa, (K.Ş.S., 54, s. 273/2) hicrî 1143 (m. 1730) yılında Kuzgun Kavak mahallesinde oturan Fatıma'nın keçeci dükkânını 160 kuruşa ve Alaca Mescidi mahallesinde yaşayan Emin'e'nin hallac dükkânını 350 kuruşa sattığı gözlemlenmiştir (Sırasıyla, K.Ş.S., 52, s. 89/3, 100/1).

Burada, kadınların sadece kendilerine miras kalan şeyleri mülk olarak sahiplenip sattıkları şeklinde bir düşünce akla gelebilir. Halbuki mahkeme kayıtlarında kadınların ev, bağ ve ticarethaneleri bizzat satın aldıkları da görülmüştür. Hicrî 1138'de (m. 1725) Hacıymer mahallesinde ikamet eden Alemşah 27 kuruşa, (K.Ş.S., 50, s. 137/1) hicrî 1140'ta (m. 1727) Hoca Habib mahallesinde hayatını geçiren Hava 70 kuruşa (K.Ş.S., 51, s. 66/1), hicrî 1136 (m. 1724) yılında Aksinle mahallesinde oturan Esmahan 30 kuruşa, Galebe mahallesinde meskun Sakine 30 kuruşa (Sırasıyla, K.Ş.S., 49, s. 94/4, 93/3), hicrî 1143'te (m. 1730) Ahmet Fakih mahallesinde yaşayan Aişe 27,5 kuruşa (K.Ş.S., 52, s. 38/1) ve Nişantaşı mahallesinde ikamet eden Esmahan hicrî 1149'da (m. 1736) 42 kuruşa aile üyelerinin haricindeki kimselerden bizzat ev satın almışlardır (K.Ş.S., 53, s. 109/4).

Bağ satın alarak üretime katkı sağlayan kadınların ticarî hayatta da rol alabildikleri gözlemlenmiştir. Konya'nın Muhtar mahallesinde ikamet eden Raziye isimli kadın bir hurmacı dükkânının yarı hissesini hicrî 1161'de (m. 1748) 60 kuruşa satın almıştır (K.Ş.S., 57, s. 24/1).

Kadınlar, borç para almanın ötesinde, farklı dine mensup erkeklere dahi borç para verebilmişlerdir. Örneğin hicrî 1151'de (m. 1738) Karacıgan mahallesinde Iraz isminde bir kadın gayrimüslim bir erkeğe 50 kuruş borç vermiş, 20 kuruşunu geri almış, geriye kalanını alabilmek için de borçluyu dava etmiştir (K.Ş.S., 54, s. 130/2).

Kuzgun Kavak mahallesinde oturan Ümmühan isimli kadın hicrî 1138'de (m. 1725) aile üyelerinin dışında bir erkeğe borç para vermiş, borcunu almak istediğinde borç verdiği kişi öldüğü için terekesinden almak üzere dava açmıştır (K.Ş.S., 50, s. 153/4).

Konya mahkemelerinin yukarıda sunduğu veriler, söz konusu dönemde kadınların servetlerini harcama konusunda kocalarından bağımsız olduklarını göstermektedir. Kadınlar dilerse, kendi emekleriyle kazandıkları veya miras olarak aldıkları servetlerini ev sahibi olmada, üretimde bulunmak için bağ ve bostan satın almada ve de

ticarî hayatta rol almak için ticarethane temin etmede kullanabilmüşlerdir. Dolayısıyla kadınların evlerinde çocuk doğurma veya ev işlerini yapma işlevinden öte, ekonomik hayatta servet sahibi veya işletmeci olarak yer alabilmelerinde yasal hiçbir engel olmadığı anlaşılmaktadır. Kadınların mülkiyetleri konusunda kocalarının boyunduruğu altında olmadıkları gözlemlenmiştir. Çünkü kadınlar, servetlerini veya mülklerini uygun gördükleri şekilde işletebilmişler, ayrıca bu konuda kocalarını, oğullarını ve kızlarını dava edebilmişlerdir.

Kadınlarla, erkeklerin gelirleri ile ilgili bir karşılaştırma yapıldığında söz konusu dönemle alakalı olarak kadınların ekonomik statüleri açıklık kazanacaktır.

Tablo 8: Kadın ve Erkeklerin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı

CİNSİYET	1-100 kuruş Gel.öln.		101-300 kuruş Gel.öln.		301-500 kuruş Gel.öln.		501-1000 kuruş Gel.öln.		1001 ve daha fazla Gel.öln.		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadınlar	31	40,8	29	38,1	9	11,8	5	6,6	2	2,6	76	100
Erkekler	58	20,5	97	34,2	62	21,9	35	12,4	31	11	283	100

Tablo 8'in verileri, incelediğimiz mahkeme kayıtlarında farklı 2705 dava arasından gelirleri belirlenebilen kadın ve erkeklerden oluşan 359 kişiden oluşan örnek evrene göredir. Görüldüğü üzere dikkati çeken nokta, her gelir grubunda kadınların yer alabilmesidir.

Kadınların evlenirken kendilerine verilmesi gereken mehirleri de onlara önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Tablo 9 kadınların mehir miktarlarını kategorik olarak göstermektedir.

Tablo 9: Kadınların Mehir¹ Miktarları

Mehir Miktarları	Sayı	%
1-5 bin akçe	229	50,44
5 binbir-10 bin akçe	95	20,92
10 binbir-20 bin akçe	57	12,55
20 binbir ve fazlası	73	16,07
Toplam	454	100

Kadınların mehirleri kocalarından boşanmak istediklerinde oldukça işlevsel olmuştur.

1 Mehir başlık parasından tamamen farklı olup, kadının bizzat kendi tasarrufuna verilen nakit, mücevher veya maldır. Oysa başlık kadının yakınlarına verilmekte ve onlar tarafından kullanılmaktadır.

Kadınların Eşlerinden Boşanabilme Durumları

Osmanlı ailesinin çözümlenmesi ile alakalı yaygın düşünce ve argümanların, gerçeği yansıtmış-yanıtsımadıkları, ancak arşiv belgeleri üzerinde yapılacak araştırma ve incelemelerin çoğalmasında ile açıklık kazanacaktır. Özellikle kadınların eşlerinden nasıl ayrıldıkları, mahkemeleri bu noktada ne kadar kullandıkları, toplumun bu konudaki tutum ve anlayışı, cevabı aranan hususlardır.

Bugüne kadar yapılan incelemelere göre, Osmanlı ailesinde kocanın boşanma konusunda nazari olarak daha geniş yetkileri var idiyse de, çeşitli sebeplerle bunu sosyal hayata yansıtsımadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca sınırlı gibi görünen boşanma haklarına rağmen; kadınların, devam etmesini istemedikleri aile sisteminden kurtulma imkânlarını temin edebildikleri gözlemlenmiştir.

Eşlerin, ayrılmaya karar verdiklerinde mahkemeye bizzat müracaat edebilmelerinin yanı sıra, vekilleri aracılığı ile de müracaat edebilmeleri, ayrıldıklarında üzerlerinde hissedecekleri toplumsal baskının azaltılmasını temin etmiştir denilebilir. Özellikle çekingen kadınlar, mahkemede erkekler içerisinde kendisini deşifre etmekten vekilleri aracılığı ile kurtulabilmişlerdir (Savaş, 1992, s. 529). XVIII. yüzyılın ilk elli yıllık sürecinde mahkeme kayıtlarına göre Konya'da boşanma oranlarını gözlemlediğimizde kadınların eşlerinden azımsanamayacak oranda yüksek sayılarda ayrılabildiklerini göstermektedir. Tablo 10 söz konusu dönemde Konya'daki boşanma türleri ve oranlarını göstermektedir.

Tablo 10: Boşanma Şekilleri ve Oranları

BOŞANMA ŞEKİLLERİ	Sayı	%
Kocanın doğrudan boşaması (talak)	63	13.2
Karşılıklı anlaşarak boşanma (muhalaa)	332	70
Kadına şartlı boşama hakkı veren boşanma	75	15.8
Din ayrılığı nedeni ile boşanma	4	0.85
Toplam	474	100

Tablo 10 dikkatle incelendiğinde, Tanzimat'tan veya 1917 hukuku aile kararnamesinden öncesi için, "kocalar, canları istediğinde, istedikleri yer ve zamanda keyiflerine göre mahkemeleri kullanmaksızın eşlerinden ayrılabilirler ve kadınları mağdur bırakırlar" şeklindeki düşünce ve kanaatlerin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Hukuk kodları arasında boşanmaların mahkemeye bildirilmesinin zorunluluğu bulunmasa da toplumsal anlayış ve sosyal şartların etkisiyle boşanmaların, tamamı olmasa da dikkate değer sayılarda mahkemelere kaydettirildiği anlaşılmaktadır.

Bu konuda daha da çarpıcı olanı, mahkemeye kayıtlı olan ayrılma davalarının %85,5'ini (kocası ile boşanmaya anlaşma sağlayan kadınlar ve boşama yetkisini koca-

nın bir şartı ile eline alan kadınlar) kadınların talep ettiği boşanma davalarının oluşturmasıdır. Evliliğin oluşumunda toplumsal onay ne kadar önemli ise, ailenin çözülmesinde de toplumsal onay ve sosyal baskı o derecede önemlidir. Dolayısıyla ailelerin çözülmesinin de, gelişi güzel olmadığını, boşanmanın olayın hukukî yönünü bilen uzmanlar (kadı, naib, ihtisap ağası veya din görevlisi gibi) önünde veya görüşünde yapıldığını söylemek mümkündür (Cebeci, 1993, s. 119; Savaş, 1992, s. 529).

Sonuç olarak araştırmanın başında kadınların durumu ile ilgili sorulan sorular cevabını bulmuş görünmektedir. Kadınlar, Tanzimat öncesinde Batılılaşma öncesi Orta Anadolu'nun en önemli yerleşkesi Konya'da haksızlığa uğradıklarında medenî cesaret göstererek mahkemeye müracaatta bulduklarında haklarını alabilmişlerdir. Buna göre kadınlar, rızasız olarak evlendirilmeye kalkıldığında mahkeme aracılığıyla istemedikleri evlilik girişiminden kurtulabilmişlerdir.

Kadınlar, haddini aşan erkekleri veya kocalarını dava edebilmişler, özellikle şiddet hadisesi ile karşılaştıklarında kocalarını mahkemenin yani yürütmenin kontrolüne alırdabilmişlerdir. Öte yandan, kadınlar erkeklerden ayrı mülk edinebilmişler, ticaret yapabilişler ve üst düzey gelir grubunda yer alabilmişlerdir.

Erkeklerin birden fazla evlilik oranları sanıldığından düşük oranda olup, bu durumu etkileyen pek çok sosyal faktörün etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Boşanmayla ilgili olarak, kadınlar incelediğimiz dönemde mehirlerinden vazgeçme karşılığında olsa da kocalarından boşanabilmişlerdir. Bu boşanmalar mahkemelere kaydedtirilmiş ve gelişigüzel olmamıştır.

Bütün bunlar dikkate alındığında, toplumsal yaşamda kadınlar karşılaştıkları sorunlar karşısında özellikle erkeklerle ilişkilerinde yaşadıkları sorunların giderilmesinde mahkemeye müracaat ettiklerinde haklarını alabilmişlerdir. Elbette bu durumun tüm kadınlar için geçerli olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Bilgisiz olan veya sosyal şartlar sebebiyle cesareti olmayan kadınların, geleneğe, örfe, âdetlere ve kültürel alışkanlıklara tâbi olmak durumunda kalan kadınların varlığını da gözden uzak tutmamak gerekir. Belirtmek gerekir ki, söz konusu dönemde yürütme ve yargı kadınların erkekler karşısındaki durumları konusunda, kadınların haklarını koruyan kararlar almıştır. Dolayısıyla kadınların erkekler nezdinde uğradıkları haksızlıkları devlete veya dine mal etmenin yanlış olacağını söylemek gerekmektedir.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim.
- Cebeci, D. (1993). Tanzimat ve Türk Ailesi Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbul'un-
da Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: Ötüken.
- Cin, H. (1988). İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme .2. bs. Konya: S.Ü. Yay.
- Dönmezer, S.(1990). Sosyoloji, 10. bs. İst.: Beta Yay.
- Gökalp, Z. (1992). Aile Ahlakı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C. III, Ank.
AAKBY, s. 1082.
- Güler, A. (1992). "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları".Sosyo-Kültürel Değişme
Sürecinde Türk Ailesi, C. I, Ank: AAKBY, s. 72.
- Karaman, H. (1990). "İslâm'ın Getirdiği Aile Anlayışı".Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde
Türk Ailesi, C. II, Ank.; AAKBY, ss. 391-392.
- Konya Şer'iyye Sicilleri, 39, 40, 41, 44, 46, 47,48, 49, 50,51, 52, 53, 54, 57.
- Jennings, R.C. (1975). "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records The Shairia
Court of Anatolian Kayseri". Journal Of The Economic and Social History of the
Orient, Vol. XVIII, Part 1, Leiden, 1975, s. 60.
- Sayın, Ö. (1990). Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri. İzmir: E.Ü.E.F. Yay.
- Savaş, S. "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması". Sosyo-Kültürel
Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C. II, Ank.: AAKBY, 1992, s. 529.